

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Кафедра початкової освіти

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

Марина НЕСТЕРЕНКО

«30» жовтня 2025 року

**УСПІШНІ ПРАКТИКИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ
ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого рівня
вищої освіти, групи м202ПО-з

Галузь знань А1 Освіта/Педагогіка

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітньо-професійна програма

«Початкова освіта»

Онушко Наталія Валеріївна

Керівник: канд. пед. наук, доцентка
Попова Ольга Іванівна

Рецензент: канд. пед. наук, доцентка Лесик
Анжеліка Сергіївна

Запоріжжя – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	6
1.1 Поняття інклюзивності в освіті.....	6
1.2 Нормативно-правова база інклюзивної освіти.....	11
1.3 Психолого-педагогічні основи інклюзії.....	15
1.4 Роль педагогічних колективів та адміністрації в організації інклюзивного процесу.....	20
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ ІНКЛЮЗИВНИХ ПРАКТИК В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	25
2.1 Стан інклюзивної освіти в Україні.....	25
2.2 Критерії та показники для аналізу інклюзивної освіти.....	27
2.3 Упровадження інноваційних методів та підходів в організацію інклюзивного навчання молодших школярів.....	32
2.4 Приклади впровадження українських практик інклюзивного навчання....	38
2.5 Рекомендації щодо вдосконалення інклюзивної освіти.....	48
Висновки до розділу 2.....	50
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Сучасна система початкової освіти в Україні перебуває на етапі активних трансформацій, пов'язаних із реалізацією Концепції Нової української школи, що ґрунтується на цінностях дитиноцентризму, рівності та доступності. Одним із ключових напрямів цих змін є розбудова інклюзивного освітнього середовища, яке забезпечує право кожної дитини на якісну освіту незалежно від індивідуальних потреб і можливостей. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних моделей і практик, що сприяють гармонійному розвитку та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами у класних колективах початкової школи.

Проблема інклюзії посідає важливе місце у науковому дискурсі. Розроблення змісту, форм, видів, умов і аналіз проблем інтеграції та інклюзії осіб з особливими освітніми потребами здійснюється в таких напрямках: соціальний супровід учнів із різними видами інвалідності у закладах освіти та створення інклюзивного освітнього середовища (Г. Нікуліна, К. Кольченко, А. Шевцов, П. Таланчук та інші); особливості та тенденції розвитку інклюзивної освіти за кордоном, порівняльний аналіз систем інклюзії у різних країнах (Ю. Мельник, Н. Медова, Г. Давиденко, Н. Сигал та інші). Вивчення особливостей навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх школах здійснюється в таких напрямках: основні підходи до навчання дітей з інвалідністю у соціумі (І. Дено, М. Рейнольдс, О. Ярська-Смирнова, Д. Зайцев, Г. Браун, Г. Сміт, М. Вінзер та інші), система інтеграції нечуючих і сліпоглухонімих дітей (В. Лубовський), інтеграція дітей із різними порушеннями психофізичного розвитку в систему освіти (М. Малофєєв), система інтеграції дітей дошкільного віку з порушеннями у розвитку (Н. Шматко). Філософські та концептуальні основи організації інклюзивної освіти, а також специфіка корекційно-навчальної, корекційно-виховної та корекційно-розвивальної роботи з дітьми з

особливими освітніми потребами в контексті інклюзивної та спеціальної освіти висвітлено в працях українських учених (І. Мартиненко, Н. Слободянюк, В.Тарасун, Ю. Бойчук, Т. Сак, Г. Бойко, Л. Даниленко, І. Демченко, В. Синьов, Є. Синьова, А. Колупаєва, О. Проскурняк, Н. Софій, С. Конопляста, Н. Пахомова, О. Проскурняк, В. Бондар, С. Миронова, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко та інші). Дослідження науковців (В. Липа, Г. Кумаріна, О. Кучерук, Л. Фомічова, С. Федоренко, О. Глоба, О. Гноєвська, І. Дмитрієва, К. Косова, І. Кузава, С. Конопляста, А. Колупаєва, С. Миронова, Н. Савінова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, Н. Пахомова, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко та інші) охоплюють аналіз змісту і методів навчання різних категорій дітей з особливими освітніми потребами в системі інклюзивної освіти. Однак, попри ґрунтовні напрацювання, проблема впровадження дієвих практик інклюзивності в освітній процес початкової школи залишається відкритою та потребує подальшого дослідження й систематизації.

Об’єкт дослідження: освітній процес у початковій школі в умовах інклюзивного навчання.

Предмет дослідження: успішні практики інклюзивності в освітньому процесі початкової школи та їхній вплив на формування соціальної компетентності, академічної успішності й психологічного комфорту учнів.

Метою роботи є аналіз і узагальнення успішних практик інклюзивності в освітньому процесі початкової школи та визначення їхнього впливу на формування соціальної компетентності, академічної успішності та психологічного комфорту учнів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

- розкрити сутність і особливості інклюзивної освіти в початковій школі;
- проаналізувати теоретико-методичні підходи до організації інклюзивного освітнього середовища;

- виокремити успішні практики інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у шкільний колектив;
- визначити роль учителя, асистента вчителя та команди психолого-педагогічного супроводу у забезпеченні ефективної інклюзії;
- окреслити перспективи удосконалення інклюзивної практики в сучасній українській школі.

Методи дослідження включають аналіз і систематизацію наукових джерел, вивчення нормативно-правової бази інклюзивної освіти, узагальнення досвіду роботи закладів загальної середньої освіти, а також педагогічне спостереження та анкетування учасників освітнього процесу.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та характеристиці успішних практик інклюзивності, які можуть бути адаптовані й поширені у практиці роботи початкових шкіл України.

Практичне значення роботи полягає у розробленні рекомендацій для педагогів щодо застосування ефективних форм і методів організації інклюзивного освітнього середовища.

Базою дослідження був навчально-реабілітаційний центр «Зоряний» Дніпропетровської обласної ради.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Теоретичні основи інклюзивності в початковій школі включають аналіз ключових понять, нормативної бази, психолого-педагогічних підходів і специфіки організації інклюзивного навчання. Ці аспекти забезпечують міцну основу для реалізації інклюзії у практичній діяльності початкових шкіл.

У процесі виконання кваліфікаційної роботи магістра було досліджено теоретичні засади, нормативно-правові підвалини та практичні аспекти впровадження інклюзивності в початковій школі. Аналіз успішних практик дозволив зробити такі загальні висновки:

1. Інклюзивна освіта в початковій школі є важливим складником, оскільки спрямована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти всім дітям, незалежно від їхніх освітніх потреб, особливостей розвитку чи соціального статусу. Теоретичний аспект: узагальнено поняття інклюзивності як комплексного підходу до забезпечення рівного доступу до освіти всім дітям. Показано, що суучасними науковцями напрацьовано фундаментальні основи педагогіки інклюзії в Україні.

2. Нормативно-правова база України, включаючи Закон «Про освіту», Концепцію розвитку інклюзивної освіти та міжнародні документи, підтверджує високий ступінь відповідності українського законодавства міжнародним стандартам інклюзивної освіти (зокрема, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю). Вона створює сприятливі умови для реалізації інклюзивного підходу, однак потребує подальшого удосконалення в частині практичної реалізації та фінансового забезпечення.

3. Успішні практики, впроваджені у вітчизняних початкових школах, демонструють ефективність таких підходів:

- використання адаптованих освітніх програм і методів навчання;
- функціонування команд супроводу;

- активне залучення батьків до освітнього процесу;
- підтримка дітей засобами мультимедіа, піктограм, таймерів, індивідуальних планів.

4. Ключовими чинниками успішної інклюзії є:

- підвищення професійної компетентності педагогів щодо інклюзивного навчання;
- тісна співпраця між вчителем, асистентом учителя, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру та батьками;
- створення позитивного соціально-психологічного клімату в класі;
- забезпечення доступності фізичного та освітнього середовища.

5. Проведене емпіричне дослідження (спостереження за перебігом освітнього процесу в класі, де є учні з особливими освітніми потребами, анкетування педагогів) виявило як позитивні зрушення у впровадженні інклюзії, так і певні труднощі, зокрема недостатню кількість асистентів учителів, нестачу спеціального обладнання, потребу вчителів початкових класів у постійному професійному розвитку.

У ході педагогічного експерименту було підтверджено, що успішне впровадження інклюзивного навчання в початковій школі можливе за умов реалізації комплексу організаційно-педагогічних, психолого-соціальних та методичних заходів.

Звичайно, наше дослідження не вичерпує проблеми організації освітнього середовища в класів, де навчаються діти з особливими освітніми потребами. Проте отримані результати засвідчують, що реалізація інклюзивної освіти в Україні поступово переходить від теоретичного рівня до практичного, проте потребує системної підтримки з боку держави, освітніх установ і громадськості. Узагальнюючи, можна стверджувати, що поширення та адаптація успішних практик інклюзивного навчання є запорукою сталого розвитку української освіти, побудованої на принципах рівності, поваги та партнерства.

Список використаних джерел

1. Аргіропулос Д., Тарнавська Н. Інклюзивна педагогіка : навч. посіб. Житомир : Левковець Н. М., 2021. 264 с.
2. Барбінова А. Структура готовності вчителів до професійної діяльності в умовах інклюзії. *Український педагогічний журнал*. 2021. №1. С. 58-64.
3. Березанська І. М. Інклюзивна освіта в трактуванні вітчизняних дослідників. *Наукові записки з української історії*. 2019. Вип. 45. С. 130-143. RTL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2019_45_16. (Дата звернення: 12.05.2025).
4. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь. 2003. 134 с.
5. Беленька Ю. В. Інклюзивна освіта: методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу для дітей з ООП. Харків : Вид-во ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021.
6. Білозерська І. О. Реалізація компетентнісної парадигми у роботі з батьками дітей із порушеннями психофізичного розвитку. *Особлива дитина: навчання та виховання. Дефектологія*. Київ, 2011. №4. С. 11–17.
7. Борейко О. М. Інклюзивне навчання як умова соціальної адаптації дітей зособливими потребами. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства* : зб. наук. пр. / за ред. В. В. Павленко. Житомир, 2020. Вип. 2. С. 20-24. RTL : <http://eprints.zu.edu.ua/30757/>. (Дата звернення: 12.05.2025).
8. Братишко Т. А. Інклюзивна освіта в Україні та особливості її концепції. *Науковий вісник Льотної академії. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 5. С. 67-70. RTL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sbfasps_2019_5_10. (Дата звернення: 12.05.2025).

9. Бут. Т. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл : посібник / пер. з англ. Київ : Плеяди, 2019. 150 с.
10. Ворон М. В., Найда Ю. М. Відкрите досє з інклюзивної освіти /за матеріалами ЮНЕСКО. *Інклюзивна освіта: українські реалії / журнал «Підручник для директора»*. 2006, червень.
11. Горішна Н. М. Інклюзивна освіта: підходи до розуміння та виклики розвитку. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" ім. Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*. 2020. Вип. 6. С. 23-29.
12. Губарь О. Рівень сформованості інклюзивної культури суспільства в сучасних умовах : *матеріали IX Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології «Освіта осіб з особливими потребами в умовах миру і війни»*, 25–26 жовтня 2023 р. С. 117–121.
13. Гуляєва Л., Головка Я., Філь Г., Семігіна Т. Молодь з інвалідністю і соціальні медіа. Державна політика, проєктна діяльність, інклюзія : монографія. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 144 с.
14. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 240 с.
15. Закон № 2249–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо соціального захисту осіб з інвалідністю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-19#Text> (Дата звернення: 12.09.2025).
16. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2961-15#Text> (Дата звернення: 12.09.2025).
17. Заплатинська А. Б. Інклюзивна освіта – залучення осіб з особливими потребами у життя суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. Київ, 2008. № 11. С. 70–72.

18. Зварич Т. М., Ратушна Т. І. Упровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання. Англійська мова та література. 2020. №19/21. С. 26-32.
19. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл : посіб./ [Тоні Бут]; пер. з англ. Київ : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 190 с.
20. Інклюзивна освіта. *Освітня аналітика України*. 2020. Вип. 3. С. 35-38.
21. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб./ А.А. Колупаєва та ін. ; за заг. ред. Л.І. Даниленко. Київ : ФОП Парашин І.С., 2010. 128 с.
22. Інклюзивна освіта в НУШ: виклики воєнного часу. RTL: https://znayshov.com/News/Details/inkliuzyvna_osvita_v_nush_vyklyky_voiennoho_chasu#google_vignette (Дата звернення: 12.09.2025).
23. Київська В. В., Пастухова Ю. В. Інклюзивна освіта. Проєкт "Рівний-рівному". *Завучу. Усе для роботи*. 2020. №11/12. С. 33-42.
24. Клименко А. В. Інклюзія - запорука здорового суспільства. *Педагогічна майстерня*. 2019. №4. С. 20-22.
25. Колупаєва А. А. Від сегрегації до інклюзії. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. Вип. 6. Київ : Науковий світ. 2005. С. 52–56.
26. Колупаєва А. А. До проблеми понятійно-термінологічних визначень у сучасній спеціальній педагогіці. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. Вип. 8. Київ, 2006. С. 105–109.
27. Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 458 с.

28. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: нормативно-правова база та практичні аспекти / НАН України, Інститут спеціальної педагогіки. Київ, 2021
29. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : САММІТ-книга, 2008. 268 с.
30. Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. Здійснення процесу оцінки та розробки індивідуального навчального плану. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посіб. Київ, 2007. 128 с.
31. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.- метод. посіб. Київ : АТОПОЛ, 2011. 274 с.
32. Колупаєва А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2004. № 1. С. 9–16.
33. Колупаєва А., Таранченко О. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка : навч.-метод. посіб. Київ : АТОПОЛ, 2010. 96 с.
34. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (Дата звернення: 12.09.2025).
35. Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні на період до 2029 року. RTL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#n10> (Дата звернення: 12.09.2025).
36. Котелянець Ю.С. Формування толерантного інклюзивного середовища в початковій школі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*. 2016. № 253. С. 115–121.
37. Котлова Л. О., Тичина І. М. Теоретичні основи інклюзивної освіти в сучасних умовах. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної*

педагогіки : за матеріалами VI Всеукр. наук.-практ. конф. Умань, 2020. Вип. VI. С. 45-46.

38. Кравчинська Т. С. Інклюзивна освіта. Київ : Шкільний світ. № 4 (76). 2018. С. 22–27.

39. Кравчинська Т. С. Освіта дітей з особливими потребами. *Післядипломна освіта в Україні*. Київ, 2017. Вип. 1. С. 77–79. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/707088/> (Дата звернення: 25.09.2025).

40. Кравчинська Т. С. Особливості інклюзивної дошкільної освіти : *матеріали методологічного web-семінару «Інклюзивна освіта : проблеми та перспективи (практика, дослідження, методологія)»*. Біла Церква : ІПО ІПП ДВНЗ «УМО», 2014. С. 50–52.

41. Кравчинська Т. С. Управління інклюзивним навчанням у дошкільному навчальному закладі. *Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna «Innowacje i nowoczesne technologie w edukacji: wkład Polski i Ukrainy» Sandomierz. Polska 5–6 maja 2017. p. 150–153.*

42. Кривобок А. Організація соціально-дозвіллевої діяльності в інклюзивних класах початкової школи. *Актуальні проблеми соціальної сфери*. Вип. 11. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2021. С. 54–58.

43. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / редкол. Н. Софій, І. Єрмаков, та ін. Київ : Контекст. 2000. 336 с.

44. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку : теорія та методика : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. 292 с.

45. Лещук Г. В., Сорока О. В. Соціокультурна діяльність та інклюзивна освіта: точки дотику. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 2. С. 96-99.

46. Масловська Ю. С., Козлітіна О. В., Туріщева Л. В. Психологічні аспекти інклюзивної освіти. *Завучу. Усе для роботи*. 2020. № 11/12. С. 43-67.

47. Мацапура Т. В. Інклюзивне навчання: теоретичний аспект. *Завучу. Усе для роботи*. 2019. №1/3. С. 83-84.

48. Мачинська Н. Інклюзія в Україні: сучасні виклики. *Професійна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (вітчизняний та зарубіжний досвід)* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 29 квітня 2024 р. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С. 106–109.
49. Осадча О. М. Аспекти інклюзивного сучасного закладу освіти. *Завучу. Усе для роботи*. 2019. № 1/3. С. 55-58.
50. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. Київ : К. А.С.К., 2012. 308 с.
51. Пацай Т. В. Інклюзивна освіта: різні можливості - рівні права. *Логопед*. 2019. №12. С. 22-23.
52. Пацай Т. В. Сходинки інклюзії. Інклюзивна освіта: крокуємо разом : метод. рек. для педагогів та батьків. *Логопед*. 2020. №9. С. 24-31; №10. С. 10-19.
53. Плужник О. Упровадження STEM-освіти в інклюзивне середовище нової української школи. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. №1. С. 61-66.
54. Попова О. Л., Швидка І. І., Нев'якіна Н. В. Інклюзія: крокуємо разом : просвіта пед. Працівників. *Педагогічна майстерня*. 2019. № 5. С. 30-34.
55. Порошенко М. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : Агентство «Україна», 2019.
56. Потамошнієва О. М., Хребтова Н. П. Проблеми інклюзивного навчання дітей з розумовою діяльністю. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: збірник наукових праць*. 2008. № 11. С. 172–174.
57. Потапчук Т. Толерантність та інклюзія: шлях до суспільства різних можливостей. *Професійна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (вітчизняний*

та зарубіжний досвід) : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 29 квітня 2024 р. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С. 138–140.

58. Потіщук О., Руденко Т. Інклюзивна освіта як складова соціальної роботи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. Вип. 1. С. 43-51

59. Про затвердження Національного плану дій із реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-pla-a285r> (Дата звернення: 25.09.2025).

60. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text> (Дата звернення: 25.09.2025).

61. Романюк С. В., Коць В. В. Інклюзивна освіта у закладі загальної середньої освіти. *Педагогічний пошук*. 2019. № 2. С. 39–47.

62. Савченко О. Я. Теоретичні основи початкової освіти : підручник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2020.

63. Савченко Ю. В. Інклюзивна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 35. С. 53-57.

64. Садова І. І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2019. № 17. С. 94-97.

65. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні: попередній аналіз ситуації : зб. матеріалів проекту. Київ, 2013. С. 35–84.

66. Скаб М. І. Підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах інклюзивної освіти: теорія і практика. Тернопіль : ТНПУ, 2022.

67. Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Київ : ФОП Паламарчук, 2019.

68. Тарнавська Н., Вознюк О. Дослідження сучасного стану впровадження інклюзивної парадигми в освітній простір дошкільної і

початкової освіти України. *Нові технології навчання* : зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 92. С. 281-286.

69. Удич З. І. Інклюзивна освіта – перспективний напрям розвитку науково-педагогічних шкіл в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 4. С. 213-219.

70. Хохлін О. До проблеми диференційованого навчання в інклюзивному просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. №2. С. 21-32.

71. Хренова В. В. Інклюзивна освіта в умовах нової української школи: проблеми та перспективи. *Education and pedagogical sciences*. 2020. № С. 3-13.

72. Червонець І. В. Організація навчально-виховного процесу в класах з інклюзивним навчанням. *Завучу. Усе для роботи*. 2020. №11/12. С. 68-71.

73. Чернова Е. М., Резніченко А. А. Упровадження інклюзивної освіти в умовах Нової української школи. *Класному керівнику. Усе для роботи*. 2019. №11. С. 7-19.

74. Чернушенко Д.А. Толерантність як світоглядна основа правосвідомості в умовах інформаційного суспільств. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 94–103.

75. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. 2-ге вид. випр., доп. Львів : Новий світ-2000, 2019. 263 с.

76. Щерба Н. С. Іншомовна освіта дітей з особливими потребами: 15 інтерактивних майстерень : навч. посіб. Житомир, 2019. 284 с.

77. ЮНЕСКО. Глобальний звіт про моніторинг освіти: Інклюзія та освіта – все означає все. Париж: ЮНЕСКО, 2020. ЮНЕСКО. (2020).

78. UNESCO. *Inclusive education: the way of the future*. International Conference on Education, 48th session. Geneva, 2008.